

¶ Teleman, Ulf (et al), *Svenska Akademiens Grammatik*. Stockholm: Svenska Akademien. 1999. ISBN 91-7227-126-4. I. Inledning. Register 296 s.; II. Ord 768 s.; III Fraser 704 s.; IV Satser och meningar 977 s.

Då Svenska Akademien instiftades år 1786 fick den i uppdrag "att utarbeta en Svensk ordabok och Grammatica, jemte sådana Afhandlingar som bidraga Kunna till stadga och befordran af god Smak" (Loman 1986: 5). Femtio år senare publicerades en grammatik, Akademiens första, skriven av ledamoten Lars Magnus Enberg. Den mottogs inte med någon större entusiasm: "Nu kommer det bästa, -ett exemplar af den gudomliga språkläran, som äfven skickas härhos, oaktadt det lär vara förbjudet, att skicka dynga på posten," skriver t.ex. Akademiens ständige sekreterare von Beskow i ett brev till Esaias Tegnér (Allén 1986: 259). Nu, mera än 150 år senare, har Svenska Akademien lyckats betydligt bättre med sin andra grammatik. Sture Allén, Svenska Akademiens ständige sekreterare då grammatiken kom ut, jublar t.ex. att svenskan nu blivit "ett av världens bäst beskrivna språk", ett omdöme som man med ett visst förbehåll kan skriva under på.

I denna anmälan skall jag inte gå in på frågan om SAG verkligen är en deskriptiv grammatik, som bara beskriver och inte normerar språket. Denna fråga, som egentligen gäller nästan all språkbeskrivning, diskuteras ingående av andra recensenter (t.ex. Östen Dahl 2000, Maria Arnstad 2000) och även av en av SAG:s författare, Ulf Teleman i uppsatsen 'Ser du stjärnan i det blå. Om grammatisk beskrivning och normering.' I stället vill jag ta upp frågan om SAG verkligen blivit så pass 'ytnära' som författarna velat att den skulle vara: "strävan (har) varit att göra grammatikens beskrivning så ytnära och konkret som möjligt" (1: 37).

Själva termen 'ytnära' härstammar ur den platoninspirerade chomskyanska språkvetenskapen som antar att det finns en annan, 'djupare' verklighet bakom de olika språkens myller av former: enligt

Chomsky och hans lärjungar är dessa former bara skuggor (“transformationer”) av de oföränderliga idéerna som befolkar den idévärld som är allt språks sanna väsen (“universal grammar”). Eftersom dessa snarast teologiska tankegångar varit nästan enarådande i den senaste tidens språkvetenskap är det lätt att förstå att författarna inte alltid lyckats slita sig loss från dem.

För att kunna göra anspråk på att vara vetenskaplig bör en språkbeskrivning utgå från de former som faktiskt förekommer i språket: dessa (*signifiants*) är de enda som är tillgängliga för våra sinnen. Betydelsorna (*signifiés*) kan bara rekonstrueras, och kan därför aldrig läggas till grund för beskrivningen. Tyvärr går framställningen i SAG alltför ofta den rakt motsatta vägen, från betydelse till form, utan att författarna verkar ha frågat sig var dessa formlösa betydelser kommer ifrån, och hur man kan få kännedom om dem. Låt mig ge ett exempel. I kapitlet om aktionsarterna kan vi bl.a. läsa följande (4: 323): “Samma verklighet kan struktureras i aktioner på flera olika sätt beroende på vilken del av det verkliga skeendet eller tillståndet som satsen omtalar och kan därför ofta beskrivas med verb eller verbfraser med olika aktionsart.” Problemet är här förstås att vi aldrig med säkerhet kan veta att det handlar om *samma verklighet* eller *samma verkliga skeende*: det finns inte något språk som kan beskriva verkligheten, det enda vi har är språkliga uttryck som vi tolkar så fort vi hör eller läser dem. Utgångspunkten i SAG:s beskrivning av aktionsarterna i svenskan är omöjlig, och därmed blir denna beskrivning ointressant, i själva verket är den inte mera än en trogen kopia av Zeno Vendlers teori om hur aktioner kan tolkas i alla världens språk. Det förvånar därför knappast att inte någon av dessa ‘universella aktionsarter’ återfinns som grammatisk eller lexikal form i svenskan. Man borde givetvis ha utgått ifrån formen, t.ex. möjligheten att bilda perfektparticip eller s-passiv.

När författarna faktiskt utgår från formen blir framställningen genast betydligt intressantare. I kapitlet om tempus t.ex. drar man av det faktum att t.ex. perfekt och futurum formellt sett är sammansatta den helt riktiga slutsatsen att de också semantiskt sett är sammansatta: “De temporala hjälpverben *ha, skola, komma* anger själva tillstånd. De böjs i presens och preteritum, tempus som anger tidsdomänen för de tillstånd

som hjälpverben anger. Av hjälpverbens lexikala betydelse följer sedan hur tiden för den underordnade verbfrasens aktion förhåller sig till tiden för hjälpverbets egen aktion.” Här beskrivs en konstruktion som *har gjort* som ett sammansatt tempus: presens + (underordnat) perfekt, medan *gör* beskrivs som ett enkelt, icke-sammansatt tempus: presens. Detta är ett klart framsteg jämfört med Reichenbachs universella tempusteori, som gör gällande att presens (*gör*) och perfekt (*har gjort*) är tempus på samma nivå (både presens och perfekt anges i Reichenbachs modell med tre punkter på en tidslinje: presens: H, R, T; perfekt H—R,T; T är talögonblicket, H händelseögonblicket, och R referenspunkt, den punkt som H betraktas ifrån; *komma* anger samtidighet, och *strucke* mellantid).

I sin anmälan av SAG i *Språkvård* (2000: 12) skriver Östen Dahl “...jag måste erkänna att jag inte har hittat särskilt många punkter där jag vill anmäla avvikande mening. En orsak kan ju vara att jag tillhör samma forskargeneration som författarna och därför har ungefär samma syn på språket och grammatiken.” Jag tillhör också samma forskargeneration, men måste erkänna att jag i mångt och mycket har en helt annan syn på grammatiken, och därför motsätter mig många av de idéer som författarna enligt min mening alltför kritiklöst övertagit från den senaste tidens alltigenom idealistiska språkforskning. Detta gäller framför allt semantiken. Som jag skrivit ovan, bör den språkliga analysen utgå från formen (som är tillgänglig för våra sinnen), inte från betydelsen (som bara kan rekonstrueras). I en sådan analys är det meningslöst att hävda att det finns universella betydelseelement som blir kombinerade på olika sätt i de olika språken. Dessa element kan ju bara existera i en platonisk idévärld, som bara kan skådas av några få utvalda, men som många av nutidens språkforskare tycks likställa med de mänskliga generna.

Det är i synnerhet en gren av den senaste tidens platonska språkvetenskap som lämnat djupa spår efter sig i SAG, nämligen Fillmore's kasusgrammatik. Denna teori utgår ifrån att det finns en universell uppsättning semantiska roller (agens, patients, mottagare osv.). Dessa universella semantiska element är emellertid inte direkt observerbara i något språk. I stället finns det i språk som svenska och engelska subjekt, direkta och indirekta objekt, adverbial osv. som uttrycker dem, transformerar dem till språkliga former. För att kunna tolka ett 'ytsubjekt'

som agens, mottagare, föremål eller upplevare behöver man hjälp av en tränad lingvist, den nya tidens motsvarighet till orakelprästinnan i Delfi. Nonsens som utgångspunkt kan bara leda till mera nonsens. "Valet av subjekt i satsen är i de allra flesta fall lexikalt givet, dvs. i en sats med ett visst verb är det bara en av de aktanter verbet förutsätter som kan anges med subjektet i satsen," står det i kapitlet om subjektet i SAG (4: 64), men i en not anges det att: "genom att många verb och verbförbindelser kan konstrueras passivt kan dock vid flertalet verb en annan aktant anges med subjektet, nämligen den som i aktiv sats anges med objektet." Hur föreställer man sig detta? Kanske så här: först så har man en tanke som inte fått någon språklig form än (en 'scen' i Fillmores terminologi), sen väljer man ett lämpligt verb. Detta val leder till att man för sitt inre öga ser ett antal aktanter dyka upp ur intet, nu gäller det att välja en av dem till subjekt, en annan kanske till objekt, eller tvärtom. Om man väljer en aktant som står lägre på 'subjektslistan' måste man se till att man med detsamma ändrar formen på verbet osv osv. Hade man hållit sig till skolgrammatiken hade man säkert lagt märke till att det inte är subjektet som har en annan form i passiva satser, utan verbet, och man hade då kanske dragit den slutsatsen att det är verbet, eller verbfrasen, som har olika betydelser i aktiva och passiva satser, medan betydelsen hos nexusförbindelsen som sådan förblir densamma i de båda satstyperna. Man hade kanske insett det orimliga i antagandet att man först väljer ett verb och sedan ett subjekt till det. Det är väl snarast så att man oftast börjar med subjektet, som man vill säga någonting om. Detta begränsar valet av predikat: om en stol kan man t.ex. knappast säga att den sjunger, går på teater eller spelar schack; säger man däremot att den dansar, så tolkas verbet på ett sätt som är förenligt med vad vi kan tänka oss att en stol kan göra. Verb är ofullständiga predikat, för att riktigt kunna tolka dem måste vi veta vad de prediceras (utsägs) om. Subjektet å andra sidan är oavhängigt av vilket predikat som prediceras om det. Förhållandet mellan subjekt och predikat ('nexus') är ett språkligt tecken, dvs det har både en bestämd form och ett bestämt innehåll, det är alltså en del av språkssystemet (*langue*). Tolkningen som agens, föremål osv. däremot tillhör *la parole*, språkbruket.

Också av stilistiska skäl hade det varit bäst om man i tystnad hade

förbigått alla teorier om satsers aktantstruktur. Man hade i så fall kunnat undvika fula neologismer som 'subjektsautonom' och 'subjektsorienterad', och inte behövt skriva sådana praktexempel på kanslisvenska (eller byråkratspråk) som: "Den narrativa bisatsen har konstituerande betydelse, dvs. den fungerar som en propositionell aktant i den överordnade satsens proposition" (4: 539).

Innan jag nu övergår till att behandla det som jag tycker är positivt i den här grammatiken (och det är det mesta), måste jag gå in på en liten detalj som kanske i och för sig inte är så viktig, men som retat mig i årtal, nämligen det ständiga bruket av ordet 'prototypisk' i nyare språkvetenskapliga texter. Förr i världen kunde man definiera en ordklass som verb på följande sätt: "Verb är ord som uttrycker handlingar (*springa; kasta*), händelser (*brista; krympa*) eller tillstånd (*vara; vänta*)" (Jörgensen & Svensson 1986: 27). Detta är en dålig definition, eftersom den inte förklarar varför alla de ord som används för att beskriva verbens betydelser är substantiv: *handling* t.ex. är ett substantiv, och uttrycker säkerligen begreppet 'handling'. Problemet är alltså: vad är skillnaden mellan *handla* (verb) och *handling* (substantiv) (och eventuellt adjektivet *handlande*)? I stället för att försöka lösa det här problemet kringgår man det genom att tillägga ordet 'prototypisk', t.ex.: "Om man tar fasta på ordklassens prototypiska medlemmar, så skiljer sig dessa också semantiskt från varandra: substantiv: anger levande varelser och föremål; adjektiv: anger egenskaper och tillstånd; verb: anger handlingar och händelser" (2: 8). På så sätt har man helgarderat sig mot varje form av kritik: visst finns det undantag, men i det prototypiska fallet är det som jag har beskrivit det!

Men bortsett från dessa och andra allvarliga brister, som alla har sitt ursprung i ett alltför kritiklöst övertagande av språkmodeller som var på modet i slutet av det gångna seklet, finns det mycket att njuta av i den här grammatiken. Med tillfredsställelse noterar jag att författarna valt att lägga Diderichsens fältschema till grund för beskrivningen av den svenska satsens struktur, och därmed följer en också svensk tradition (se t.ex. Thorells grammatik från 1973, som kan betraktas som SAG:s föregångare i miniformat). Med sina genialiskt enkla och eleganta formler: *x.vsa.vsa* och *i.san.vsa* (*v*: verb, *s*: substantiv(fras), *a* adverbial, *x*: antingen *v*,

s eller *a*, *i*: bisatsinledare) har Diderichsen lyckats med det som varje vetenskapare strävar efter: att fånga det väsentliga i den mångfald man studerar i en enda formel. I sin anmälan av SAG ser Östen Dahl emellertid allvarliga brister i Diderichsens modell: "En punkt som jag finner stridande mot intuitionen är att en och samma ordföljd kommer att beskrivas på ganska olika sätt beroende på vilken satstyp man befinner sig i. Om vi har en maximalt enkel huvudsats som *Solen skiner* och motsvarande att-sats, *att solen skiner*, ser de ju ut att ha samma ordföljd. I positionsschemaanalysen visar det sig dock att subjektet befinner sig på helt olika platser i strukturen – i huvudsatsen är det satsbas, i bisatsen tillhör det mittfältet" (Dahl 2000: 11). Tyvärr har Dahl här missförstått den analys som ges i SAG: "*att* (kan) följas av en fa-sats, en struktur identiskt med den deklarativa huvudsatsens, dvs subjunktionen följs av fundament som i sin tur följs av det finita verbet" (4: 537). Subjektet kan befinna sig på exakt samma plats i båda exemplen, men eftersom det inte finns något element i satsen som visar vilken satstyp det i det här fallet är fråga om, kan vi inte säga det med säkerhet. Har vi däremot en om-bisats, *om solen skiner*, då är det klart att subjektet står i mittfältet, och inte är satsbas: ett satsadverbial som *inte* kan inte placeras efter det finita verbet, det måste heta antingen *om solen inte skiner* eller *om inte solen skiner*, men knappast *om solen skiner inte*.

Både till vänster och till höger om satsen finns det i satsmodellen en extra position, som i SAG döpts om till respektive initialt och finalt 'annex', eller på vanligt språk: förfält och efterfält. Hos Diderichsen hamnar bisatser och infinitivkonstruktioner som fungerar som 'egentliga subjekt' utanför satsen (*Det var rart at komme hjem; Saa var det da godt, du kom*), medan SAG:s författare antar att de står i slutfältet som s.k. 'postponerade' led, vilket verkar rimligt med tanke på att dessa led är nödvändiga. Dessutom får efterfältet i SAG på så sätt en något enhetligare funktion än hos Diderichsen, nämligen som en sorts kommentar eller tillägg till satsen.

Det är framför allt i det ofullständigt utforskade talspråket som annex och andra led som inte tillhör satsen förekommer. Författarna fick här pröva nya vägar, och frågan är om de inte gått vilse ibland. De element som står i efterfältet i meningarna i 1 t.ex.:

- 1a. hon är inte dum, hon
- 1b. inte är hon dum, inte
- 1c. flytta på dej lite grann, va
- 1d. blir du färdig i kväll eller?

analyseras i SAG på följande sätt: *hon* i 1a. och *inte* i 1b. är dubblerade element, alltså annex, *va* i 1c. är en interjektion, som fungerar som delmening i en komplex mening, och *eller* är en konjunktion som samordnar en mening med en fullständig ellips: det andra ledet är inte uttryckt (4: 732); i den här funktionen har *eller* lexikaliserats, och kan alternativt betraktas som annex (4: 700). På samma sida kallar författarna *va* ett annex, men lite senare skriver de "Som delmening i den komplexa meningen erinrar interjektionsfrasen prosodiskt, grafiskt och ordföljdmässigt starkt om annexen" (4: 784). If it walks like a duck and talks like a duck it is a duck tycker jag är en bra utgångspunkt i sådana här situationer: likhet i form tyder på likhet i betydelse. Alla element som står i efterfältet i 1a-d är annex, och detsamma gäller enligt min mening för korta kommentarsatser som *tror jag* eller *säger de*. Viktigare är emellertid att annex inte bara förekommer tillsammans med en sats, utan också med vad SAG kallar 'icke-satsformade meningar', t.ex. *nej, inte kött, inte, ut med den, säger jag ju* eller *roligt va?* Kanske satsen inte är den helt grundläggande enhet i språket som i synnerhet generativisterna har gjort den till. Om det verkligen skulle vara grammatikens uppgift att bara beskriva alla ett givet språks grammatiska satser skulle en stor del av talspråket (och förmodligen en hel del av den moderna skönlitterära prosan) hamna utanför. Naturligtvis har författarna insett detta, det är därför de behandlar en stor mängd icke satsformade konstruktioner. Men de drar inte den ofrånkomliga slutsatsen, att det är en annan enhet än satsen som måste läggas till grund för språkbeskrivningen. Som tur är, är den enheten välkänd: tecknet.

Litteratur

- Allén, Sture. 1986. Inför tredje seklet. I: Allén, Sture *et al.* *Svenska Akademien och svenska språket. Tre studier*. Stockholm, 233-275.
- Arnstad, Maria. 2000. SAG, det är grammatik för både tal och skrift, eller?